

Kocsis Tamás: Válasz Magyar Beck Istvánnak

Témák: empiria, fogyasztás, gazdagság, gazdaság, jólét, materializmus, mérés, módszertan, pszichológia, szegénység, szinkretizmus, vallás

Köszönet jár Magyar Beck Istvánnak azért, hogy dolgozatomat alapos és átfogó bírálatban részesítette, észrevételei feltétlenül előmozdítják a gazdaságilag fejlett országok *túlfogyasztásáról* szóló gondolkodást. Jelen írásban Magyar Beck István néhány felvetésére kívánok röviden reagálni. (Az egyes pontok dőlttel szedett kezdése foglalja össze az érintett problémát.)

(1) *Az önkéntes egyszerűség igenis inkább hanyatlásnak tekinthető; kérdés, hogy fel lehet-e erre építeni egy új kultúrát.* Az önkéntes egyszerűség terjedése valóban válságra utal, a fogyasztói társadalom válságára. Ha mindez csupán egy “betegség” tünete, akkor még előttünk áll a terápia felismerésének/kidolgozásának a feladata. Az egyesült államokbeli mozgalom tanulmányomban is bemutatott problémái miatt hajlok arra, hogy az önkéntes egyszerűséget a jelenlegi formájában elégtelennek tartsam. Nézetem szerint akkor leszünk képesek működőképes alternatívát felmutatni, ha nem utasítjuk el a múltból származó tapasztalatokat, arra szervesen építkezünk, s nem valami *teljesen* újat próbálunk kitalálni pusztán racionalitásunkra támaszkodva (a társadalommérnökség hibáinak elkerülése).

(2) *A kérdőíves kutatások terjedése tudományos válságjelenség, ami az alulfinanszírozottsággal függ össze.* A társadalomtudományokban tapasztalható túlzott számszerűsítési törekvésekkel szembeni ellenérzéseimnek korábban több helyen is hangot adtam (lásd például Kocsis [1997]). Ugyanakkor, ha már egyszer kialakult az a – téves – nézet, hogy az számít tudományos megközelítésnek, ami számszerű eredményt szolgáltat, akkor nagyobb meggyőzőerejük azok a kutatások, amelyek számszerűen is képesek rámutatni a fogyasztói társadalom árnyoldalaira. Ezért ismertettem viszonylag részletesen néhány ilyen, materializmussal kapcsolatos kutatást. A kérdőíves felmérések hátrányai egyébként sokban enyhíthetők, s erre saját kutatásomban nagymértékben törekedtem. (A Székelyföldön és az Őrségben végzett kutatás a tanulmányom végén felvázolt *teljes ember* gyökereit vizsgálja.) A kérdőíves eljárással óhatatlanul együttjáró elszemélytelenedést, a számszerűsíthetetlen tényezők elsiklását megpróbáltam elkerülni: az interjúkat magam készítettem, átlagosan egy órát vett igénybe egy-egy interjú elkészítése (tehát nem egy néhány perces, “kérdőbiztos”, személytelen kutatásra építkeztem), megfigyeltem a válaszadó lakókörnyezetét, családját is, valamint számos fényképet is készítettem. Mindezek elősegítik, hogy sok értékes, nem számszerűsíthető információ is fennmaradjon, s a végkövetkeztetésben szerepet játsszék.

(3) *A válaszadók a társadalmi elvárásoknak, s nem a valóságnak megfelelően válaszolnak a feltett kérdésekre.* A probléma a kérdőíves kutatások szakirodalma előtt nem ismeretlen, s többnyire a társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszadás (socially desirable responding) címszó alatt tárgyalják. A jelenség nyilván a materializmus-kutatás esetében is fennáll, hiszen egy kérdőbiztos előtt valószínűleg a valóságosnál jobban egyetértünk azzal az állítással, hogy “szívesen adományozok jótékonyági célra”; s kevésbé értünk egyet azzal, hogy “szívesen költök nem praktikus dolgokra”; stb. David Glen Mick problémához kapcsolódó cikke egy igen alapos, több felmérésen alapuló kutatássorozatról számol be. Ez egyrészt megerősítette az aggodalmakat, hiszen egy-egy válaszadó átlagosan öt-hat ponttal kevésbé materialistának mutatta magát a valóságosnál; másrészt viszont kiderült az is, hogy a levonható következtetéseket mindez nem befolyásolja jelentősen: a társadalmi elvárásoknak megfelelő válaszadás

ugyanis nem okoz *tendenciózus* torzítást a materializmus és az egyéb jelenségek (például családi integritás, vásárlói etika stb.) közötti összefüggések vizsgálatakor, mert a különféle csoportok mindegyike közel egyforma mértékben hajlamos a válaszadáskor erre torzításra.

(4) Az *“önkéntes szegénység” problémája a kényszerű egyszerűség, kényszerű bonyolultság, önkéntes egyszerűség, önkéntes bonyolultság mátrixban nem létezik. Az önkéntes egyszerűség nem szegénység.* Ha a szegénység (kényszerű egyszerűség) önkéntessé válik, akkor megszűnik szegénység lenni, jóllehet külsőségeiben gyakran ugyanarról az élethelyzetről van szó. A szerzeteseknél tehát – szociálpolitikai értelemben – szó sincs szegénységről, hiszen állapotuk önkéntes (bár a külső szemlélő számára szegénységnek látszik, s maguk a szerzetesek is “szegénységi” fogadalmat tesznek; szegénység felszámolására irányuló beavatkozásra azonban esetükben nincs szükség). A fentiek figyelembevételével a mátrix által meghatározott fogalmi séma az “önkéntes szegénység” esetét mégiscsak tartalmazza, mégpedig önkéntes egyszerűségként. A tanulmányban azt kívántam hangsúlyozni, hogy az önkéntes egyszerűség egyesült államokbeli ideológusai egyértelműen le kívánják választani a jelenséget arról a szegénységről (kényszerű egyszerűség), amelyet a “résztvevők” nem önként vállalnak, s *“tehetlenségbe, passzivitásba és kétségbeesésbe taszítja az embert”*. Mivel azonban az önkéntes–kényszerű megkülönböztetés szubjektív jellegű, szemben az abszolút szegénység fogalmával (lásd alább), ezért felmerül a manipulálhatóság kérdése. A növekedésorientált gazdaságnak ugyanis nem áll érdekében, hogy az “egyszerűen élő emberek” egyszerűsége önkéntessé váljon. Fontos kapcsolódó kérdés például, hogy deprivált, segélyre szoruló személy vagyok-e akkor, ha nincs saját gépkocsim, nyaralóm, mobiltelefonom stb.

(5) *A szegénységnek van-e köze az ellátottság valamilyen szintjéhez?* Kellene lennie, jóllehet a *relatív szegénység* (például az alsó egy-két jövedelmi tized vizsgálata) használhatóbb fogalom régióinkban és a nyugati világban, mint az *abszolút szegénység* koncepciója (éhezés). Seebohm *Rowntree* például a szegénynek számító yorki munkásosztályt vizsgálta 1899-ben, 1936-ban és 1951-ben. Míg a XIX. század végi viszonyoknak megfelelő szegénységi mérce alapján még a yorki munkások 31%-a számított szegénynek 1936-ban is, addig ez az arány 1951-re 3%-ra csökkent (idézi Sen [1999]). A *nyugati világban* tehát a XIX. századi mérce alapján gyakorlatilag megszűnt az *abszolút szegénység*, s ez még inkább megszűnt volna, hogy ha korábbi – például középkori vagy császárkori – viszonyokra épülő szegénységi mércét vettünk volna alapul. Ilyen értelemben az “abszolút” szegénységre vonatkozó határ is relatív, hiszen értéke időről időre emelkedik. Ennek ellenére jó lenne megegyezni egy végső, többé nem emelkedő, abszolút szegénységi küszöbön, hiszen az állandóan emelkedő “abszolút” szegénységi küszöb (s még inkább a relatív szegénység koncepciója) olyan kilátástalan szegénységellenes küzdelembe hajszol minket, amely végtelen növekedésre kényszeríti a gazdaságot. Ez társadalmi szempontból nem kívánatos, környezeti szempontból pedig nem is lehetséges.

(6) *Az önkéntes egyszerűséget meghatározott »ideológiával« párosítva látom megvalósíthatónak, jóllehet a felvilágosodás után három évszázaddal már illő lenne a sokszínűség elfogadása.* Az egyesült államokbeli önkéntes egyszerűség mozgalom problémáinak egyik fontos oka szerintem az önkényesen összeválogatott spiritualitás. Igaz, hogy a mozgalom ideológusai elvben hangsúlyozzák a szellemi, spirituális vonatkozások fontosságát, a konkrétumok hiánya azonban mégis e dimenzió lebecsülése. A mozgalom semmilyen határozott iránymutatással nem szolgál ezen a téren, úgy látszik, szerintük mindegy, hogy az ember mivel foglalkozik vásárlás helyett, csak valamilyen szellemi, spirituális dolog legyen az. Tapasztalataim szerint azonban a fogyasztói társadalomba való “visszacsúszás” könnyebben elkerülhető, ha teljes egészében vállalunk egy évezredek alatt “bevált” vallási hagyományt, mégpedig lehetőség szerint az adott régióban leginkább őshonosnak tekinthetőt. (A kutatási célkitűzés – szeren-

csére – nem igényli annak a kérdésnek a vizsgálatát, hogy az egyes vallási hagyományok között felállítható-e valamilyen rangsor, mondjuk “igazságtartalmuk” alapján.)

(7) *A koncentrációs táborban egyszerűsödő problémája: a kényszer nem von le az eredmény értékéből.* Környezeti szempontból valóban nem, hiszen a fogyasztás végső soron alacsonyabb lesz, s csökken a környezet terhelése. Emberi, társadalmi szempontból azonban nem egyenértékű ez a módszer az önkéntességgel, ugyanis külső kényszert jelent (jóllehet a kényszerű egyszerűség valóban önkéntessé válhat – erre a lehetőségre a tanulmány is kitért). Ennek ellenére elképzelhető olyan súlyos környezeti válsághelyzet, amely külső, fogyasztást csökkentő kényszerintézkedések bevezetését kívánja meg. Nem árt, ha rendelkezünk erre vonatkozóan is valamilyen stratégiával, ám nézetem szerint a felelős gondolkodás elsősorban az ilyen helyzet elkerülésén kell hogy fáradozzék.

HIVATKOZÁSOK

Kocsis T. [1997]: *A nemzetek nyomorúsága – E nyomorúság természetének és okainak vizsgálata*; Kovász, tél, 2–12. o.

Magyari Beck I. [2001]: *Gazda(g)ság és sze(r,g)énység – Kocsis Tamás Gyökereink: Örömről és gazdagságról egy világméretű fogyasztói társadalomban című dolgozatának ürügyén*; Kovász, ősz-tél, 137–148. o.

Mick, D. G. [1996]: *Are Studies of Dark Side Variables Confounded by Socially Desirable Responding? The Case of Materialism*; *Journal of Consumer Research* 23, 106–119. o.

Sen, A. [1999]: *A relatív szegény*; *Esély*, 2–3. szám, 3–16. o. (eredeti megjelenés: 1983)